

ДЪРЖАВАТА СРЕЩУ ЕМИГРАЦИЯТА

Да си втори понякога помага. Най-малко – за да не повтаряш грешките на първия. Затова при взимането на властта през септември 1944 г. българските комунисти се постараха да не допускат грешките на руските им другари от октомври 1917-та.

Една от областите, в която бяха изправени октомврийските грешки, беше отношението към емиграцията. На първо място – недопускане на напускане, какво да кажем за осигуряване на кораб, с който интелигенцията да се самоизнесе зад граница. Затова една от първите мерки са взети в насока за ограничаване на потенциалната емиграция чрез укрепване на границите. Това е процес труден и продължителен, пък и не винаги ефикасен. Затова непрекъснато в Политбюро се занимават с въпросите за укрепване на граничните войски. И превъоръжаването им, за да се стигне до леки картечници и противопехотни мини.¹ Към действията по охраната на границите влизат и тяхното прочистване от неблагонадеждни елементи са разселени далеч от опасните граници, а останалото партопредано население, като по султаново време, е дарувано с блага и привилегии, като например освобождаване от някои данъци.²

Не са забравени предвидливо останалите извън страната. Едно от първите действия на новото правителство е предприемането на мерки по прибирането на емиграцията. Понякога за единични случаи (като с доставката на посланика ни в

---

¹ Вж. Бойко Киряков, Българи зад граница. – Съпротивата срещу комунистическия режим в България (1944–1989 г.). – *Сборник материали от националната научна конференция НБУ 23–24 март 2011 г.*, с. 75–76. Електронно издание – <http://ebox.nbu.bg/anti/>

² Михаил Груев, Алексей Кальонски. „Възродителният процес“. Мюлюлманските общности и комунистическия режим. Институт за изследване на близкото минало, Сиела, С., 2008, с. 61.

Загреб), друг път – на цели колективи. За щастие на нашите бегълци държавата ни не разполага със СМЕРШ³, затова прибираме емиграцията в зависимост от възможностите. Успехите са нищожни в сравнение с тези на московските другари, успели да си върнат над 5 млн. „заблудени души“.⁴ Като първа стъпка, използвайки Нюрнбергския процес, отечественофронтовското правителство прави опит да получи българските емигранти, отседнали във Виена, по-голяма част от които са свързани с корпуса на Цанков⁵. Използват се и съветските войски, там, където ги има. Работим и със собствени сили – т. напр. след края на Втората световна война във Виена са изпратени агенти държавата, за да събират сведения за българските емигранти.⁶ Така през 1945 г. прибират българи от Виена и Будапеща. Разбира се, тези, които хванат. От унгарската столица рапортуват, че в съветската служба за репатриация се явяват само единични лица. От което ген.-майор Ас. Кръстев, началник на българската военна мисия при Трети украински фронт, заключава, че желаещите са почти репатрирани.⁷ Все пак успяват да докарат от Будапеща и Виена около 600 българи

---

³ Съкратено от „Смерт шпионам“ – Съветска военна служба за сигурност и контраразузнаване, отдел към Военното разузнаване на СССР. Задачата ѝ е издирва предатели и дезертьори, да проверява избягалите от германски плен войници.

⁴ Вж. по въпроса Nikolay Tolsty, *The Secret Betrayal*. New York, Charles Scribner's Sons, 1977.

⁵ За опитите на българското правителство да използва Съюзническата контролна комисия вж. преписката в архива на Министерство на външните работи (по-надолу АМВНР), оп. 1аП, а.е. 3, л. 27,31; а.е. 4, 1–194, за предаване на министрите от правителството на Александър Цанков, служители към отделни министерства, журналисти и др. За опитите по линия на вътрешното министерство вж. Архив на Министерство на вътрешните работи (по-надолу АМВР), Ф. 1. оп. 1, а.е. 137, XIX, 2–16 август 1945 година.; Преписка с МВНРИ с имена на български военнопръстъпници и сътрудници на Хитлер, намиращи се в американската зона на Германия и Австрия. АМВР, Ф. 1. оп. 1, а.е. 551, XIX.2. (Документите от архива на МВР се намират в архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (КРДОПБГДСРБНА). Въпреки че коректността изисква пред архива на МВР да се поставя абривиатурата на Комисията, в статията за краткост ще бъдат отбелязани старото наименование на архива – архив МВР).

⁶ Елена Стателова, Василка Танкова. *Прокудените*. Пловдив, ИК „Жанет 45“, 2002, с. 21.

⁷ АМВНР, оп. 1аП, а.е. 3, л. 36.

с решаващата помощ на Лев Главинчев.⁸ А там, докдето силите и средствата не достигат – използва се кореспондентски път, като с Николай П. Николаев, който с писмо е уведомен, че е осъден от Народния съд и да бъде така добър да се добере до България, за да си понесе наказанието, като великодушно предлагат да заплатят транспортните му разходи до Централния софийски затвор.⁹

Затяга се и законовата рамка. Нарасналите случаи на напускане на страната води до новия Закон за българското гражданство, приет на 6 март 1948 г., според който на несанкционирано напусналите или незавърналите се в разрешенния срок се отнема българското гражданство и се конфискува цялото им имущество.¹⁰ Но това явно е сметнато за недостатъчно, защото две години по-късно това престъпление се наказва със смърт, а при „смекчаващи вината обстоятелства“ – с не по-малко от 15 години затвор и глоба от 20 000 лв.¹¹

През първите осем години Държавна сигурност не се занимава системно с емиграцията. Вярно – следи я, даже през 1950 г. се появява обобщаващ доклад за задграничните представителства на българските изгнаници.¹² А през 1954 г. юбилейно се отчита, изготвяйки справка за 10-годишната дейност на отдела за „борба с изменниците на родината“, именно като отчет – че не са проспали проблема от самото начало на деветосептемврийския преврат.¹³ Но явно работата не е била системна и това е обяснимо: по онова време органите имат други задачи – разгром на опозицията, колективизация, търсене, намиране и обезвреждане на „врага с

---

⁸ АМВНР, оп. 1аП, а.е. 3, л. 38.

⁹ Николай П. Николаев, *Фрагменти от мемоари*. С. „Диалог-Холдинг“, 1994, с. 52.

¹⁰ Държавен вестник, бр. 70, 26 март 1948 г.

¹¹ ЦДА, ф. 1, оп. 6, а.е. 1707, 1–3. Решение на Политбюро от 16 декември 1952 г.

¹² Архив МВР Фонд 2. (II управление на ДС), оп 1. сигн. VII ИР а.е. 1086.

¹³ Архив МВР, Фонд 2, оп 1, а.е.1124.

червен партиен билет“ – всичко това така изяло времето на службите, че те не поглеждали системно отвъд Драгоман, Петрич и Свиленград. Докато най-сетне всички вътрешни врагове са били поставени на място и дошъл ред и на външните. И, както се оказва от признание на самия заместник-ръководител на ведомството Георги Кумбилиев през 1952 г., сред многото неизпълнени задачи седи и тази:

„...Колко пъти ние давахме указание всички изменници на родината да се вземат на разработка. Това въобще не се изпълнява... Такава небрежност и немарливост е престъпна небрежност, която не може да бъде търпяна от органите на ДС.“¹⁴

Следва светкавична реакция, започват да се трупат разработки, коя от коя по-несмислени¹⁵. Но понеже превенцията е гаранция срещу неприятни изненади, органите засилват дейността си на родна територия, периодично съставяйки списъци на „потенциални емигранти“. В регистрационните дневници на литературните дела¹⁶ се срещат архивни единици с анотации „По линия на подготовка за измяна на Родината“.¹⁷ Разпределението на труда е налице. С потенциалните ще се занимават вътрешните войски. С кинетичните – граничните такива. А с успешите – агентите зад граница.

---

¹⁴ Цит. по: Христо Христов, *Убийте „Скитник“*. Българската и британската държавна политика по случая Георги Марков. С. „Сиела“, 2005, с. 243.

¹⁵ Пример в това отношение е досието на политическия емигрант Христо Попов, д-р по правото от Хайделбергския университет, но работил през целия си живот като художник. В делото водят Попов като лекар (доктор, все пак) с две деца (вярно агентурно сведение, но децата се появяват 3–4 години по-късно от регистрацията им в досието) и заключават, че след като е заминал „по неизвестен начин“ от Германия за Бразилия, може да се очаква „да бъде прехвърлен на наша територия със диверсионно-шпионска задача“, което освен за липса на здрав разум, говори и за липса на елементарна консултация с глобуса, щом разузнавачът Лесев мисли, че човек влиза в България от Бразилия по-лесно, отколкото от Федерална република Германия. Вж. *Художникът Христо Попов. Битието на един непоправим оптимист*. С., ИК „Гутенберг“, 2006, с. 336–337.

¹⁶ „Литерно дело“ - събрани материали за институция, към които разузнаването има оперативен отношение.

¹⁷ Архив МВР. Регистрационен дневник на литературни дела №№ 556, 572, 1129, 1505, 1854, 1954, 2014, 2412 и мн. др., съставени в различни градове на България.

Отчитайки кадровата немощ на външнополитическото разузнаване, на 21 ноември 1953 г. Политбюро на ЦК на БКП взима решение за подобряването на работата зад граница. Документът е резултат на доклад на министъра на вътрешните работи Г. Цанков, който вижда основната заплаха в „сбирщината от изменници на Родината”, от чиито среди се набират кадри за западните „шпионски и диверсионни централи”. И понеже кадрите решават всичко, наред с другите мерки в Москва допълнително са изпратени 25 служители от ДС за едногодишно обучение по линия на разузнаването.¹⁸

Няма причина да се съмняваме, че агентите са били обучени. Но въпреки школата, а може би именно поради нея, качеството им продължава да е незавидно. Затова можем да съдим от едно донесение да агент „Ахилеас“ в Атина, който, докладвайки за присъствието на един „специалист по религиозния въпрос”, завършва доклада с думите „Името не можах да запомня, понеже беше чуждо.”¹⁹

В дейността по издирване и „разлагане на емиграцията”, както са наричани опитите да бъдат убедени бегълците да се върнат, са включени и посолствата. Обикновено българската дипломация избягва срещите с емигранти, освен в случаите на т. нар. икономическа емиграция от преди Втората световна война. Това обаче не ѝ пречи да прави списъци с адреси, като тези в посолството ни в Лондон. С такива разполагат от българските мисии в Швеция, Дания Италия, Турция, Уругвай и САЩ – рекордьорска страна с описани 1775 български граждани. В някои случаи в отделна графа са записани „Граждани, напуснали НР България по

---

¹⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 185.

¹⁹ Архив на Първо главно управление (ПГУ), ф. 4, оп. 9, а.е. 37, л. 120–12

незаконен път”, че да не става грешка.²⁰ Тези списъци се актуализират през годините, но няма сведения да са допринесли с нещо за контактите с българите от съответната държава.

Когато обаче това им е възложено, легационните сътрудници смело се втурват към лагерите за бежанци, опитвайки се да придумат българите да се върнат у дома си, което си е направо опасно начинание. В един от докладите си разсейващият идеологически заблуди български чиновник пише: „Колата ни беше охранявана от неколцина агенти, които не допуснаха [бегълците] да се доближат до нея и да извършат повреди.” Това ставало докато друга идеологически заблудена група напирала „да изкъртят вратите на стаята, в която се намирахме”.²¹ Някои все пак се срещнали с представителите на комунистическа България. Един от лагеристите заявил, „че не желае да се върне в България, а [дошъл на разговора] да ни каже, че италианците и американците били педераси, държат ги в лагерите и не им дали оръжие да ни счупят главите”. След което напуснал срещата. „След него други не се явиха”, завършва софийският емисар.²² А независимо, че се намират на италианска територия, някои от емигрантите благоразумно изчезват съвременно. За това говори друг кахърен доклад от 1950 г. до директора на ДС от началника на отдел II в МВНР П. Вутов, че българи, приготвени за репатриране в България, са изчезнали. Естествено, вина за това носят отвлеклите ги „вражески елементи”.²³

Съставянето на списъци продължава и в следващите години. В плана за 1951 г. на легацията ни във Виена е записано „С цел

---

²⁰ ЦДА, ф. 141, оп. 9, а.е. 57.

²¹ АМВНР, оп. 7, а.е. 489, л. 3.

²² АМВНР, оп. 7, а.е. 489, л. 5.

²³ Архив МВНР, 01а.П, а.е. 209, л. 1.

оточняване (sic) личния състав на членовете на българската колония в Австрия” е предвидено да бъде съставен азбучник и да се образуват преписки на всички членове на колонията.²⁴ Две години по-късно, през 1953 г., българската легация в Лондон изготвя списък на българските емигранти в града – 108 души. От тях 25–30 човека са емигранти подир 1944 г. – т.е. политически емигранти. Сведения има от посолствата ни в Буенос Айрес, Лондон, Париж, Берн, Рим, Стокхолм. Каква е достоверността на събираната информация можем само да се досещаме от един доклад на посланика ни във Виена, завършващ с изречението: „Източници: Пресата и разговори с партийни и обикновени хора”.²⁵ За това какво се разбира под „партийни хора” научаваме от друг доклад, този път от Рим от 1951 г., според който Матео Секия, осигуряващ връзката между Италианската комунистическа партия и българската легация, е съобщил, че в Триест са пристигнали 80 български емигранти.²⁶

Въпреки опитите на официални и неофициални емисари, желанието за завръщане застрашително пресъхва дори и сред диаспори, сред които може да се очакват симпатии към народната република. Например в страна като Аржентина, с преобладаваща лява емиграция, наблюденията на управляващия легацията през 1952 г. са следните: „Във връзка с годините непосредствено след 9-ти септември 1944 г. и даже до 1949 г., ентузиазмът всред нашата емиграция към Отечественофронтowska България и желанието им за репатриране, намаляха чувствително”. И отбелязва, че ако през 1951 г. са се репатрирали 57 души, то през настоящата година е

---

²⁴ АМВНР, оп. 3, а.е. 2, л. 115. Интересна е лексиката – „личен състав” на емиграцията, сякаш става дума за преброяване кадрите във военно поделение.

²⁵ АМВНР, оп. 3 П, а.е. 3, л. 8–9.

²⁶ АМВНР, оп. 3, а.е. 176, л. 1.

издал само 3 пасавана. Но за да не бъде обвинен в черногледство, рапортува, че очаква още десетина.²⁷

Отношението към завърналите се невъзвращенци личи от изготвените и надлежно съхранени в МВР списъци на завърналите се в България. Къде за една година, къде – кумулирани за по няколко (понякога до 5 години – очевидно за удобство, ако се наложи да се действа, да бъдат подкарани по един списък). Въпреки че по-логично е тези хора да попаднат в списъци на бюрата по труда и жилищните комисии при устройването им в родината. Но не би. А тези, които са отказали да се завърнат, попаднат в други списъци. Така например през 1951 г. МВР праща до МВНР писмо, в което приложено прилага списък на лица невъзвращенци, „като за всеки един от поотделно ни се даде съответен документ, че е поканен и е отказал да се върне”.²⁸

А завърналите се са малко, въпреки обявяваните амнистии²⁹. Независимо че повечето случаи на завръщане са доброволни (в смисъл физически ненасилствени³⁰), участието на завърналите се не винаги е щастлива.³¹

---

²⁷ АМВНР, оп., 3, а.е. 71а, л. 29.

²⁸ АМВНР, оп. 3, а.е. 754, л. 1–4. Преписка между МВР и МВНР, където с писмо от 30 август 1951 г. вътрешното министерство запитва дали на лицата от приложения списък е предложено да се завърнат в България. Отговорът на външното министерство е че на изброените лица такова нещо не е било предложено. Прави впечатление, че отговорът идва на 18 септември. Оперативността говори, че въпросните невъзвращенци са водени на отчет из многобройните картотеки на МВНР, едва ли е по силите на едно ведомство да извърши за толкова кратко време проверка чрез мисиите си по света.

²⁹ Амнистии до края на 50-те години на XX век са няколко. Първата е от 1950 г. Последват го редица укази на Президиума на Народното събрание, като тези от 1953, 1954 и 1956 г. Вж. по въпроса Бойка Василева, *Българската политическа емиграция след Втората световна война. Исторически очерк*. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски” 1999, с. 6–7, Иван Гаджев. *Историята на българската емиграция в Северна Америка*. Т., 2, [С.], Институт по история на българската емиграция в Северна Америка „Илия Тодоров Гаджев”, 2006, с. 122–126. Опрощаването на прегрешенията в изменническа посока се разгласяват широко, а понякога – и нестандартно. Т. напр. амнистията от 1953 г. е широко прокламирана от печата и радиото на ГДР, с тайната надежда информацията да бъде чута в Западна Германия. (АМВНР, п. 20, оп. 5, а.е. 273, л. 1.).

³⁰ При „завръщането” на двама емигранти през 1954 г. в България, Министерството на външните работи разпраща писмо до легациите ни в Лондон, Париж, Брюксел, Стокхолм, Тел Авив и Кайро, с което ги приканва да публикуват декларацията на двамата в българския печат,

„Неразложените” и съответно незавърнали се са обект на отделна класация. Те са събрани в нарочни списъци на отказали се да се върнат в страната,³² като тези от 1955–1958 г. са снабдени и със снимки.³³ Така дейността на ДС към българската емиграция продължава с нестихващи темпове до края на 50-те години на ХХ в.³⁴ Дори, според свидетелството на Маркус Волф, „... През 50-те години българските и полските секретни служби имаха репутацията на най-често прибягващи до убийство”.³⁵ Известна промяна се забелязва от 1960 г. насетне, когато настъпва общо разхлабване на режима, поне по външните му белези. По това време са закрити много разработки. Това може би има връзка с факта, че Хрущов нарежда на Семичастний, новия ръководител на КГБ от 1961 г., да

която ще послужи „за отбиването на появилите се съобщения в някои вестници”, че лицата са били отвлечени. (Архив МВНР, оп. 7, а.е. 93, л. 2.)

³¹ В архива на секретариата на МВР (ф. 1) се пазят доста архивни единици за продължилата работа по завърналите се емигранти.

³² Архив на МВР. Ф. 2, оп. 1, а.е. 1147.

³³ Архив на МВР. Ф. 2, оп. 1, а.е. 1148.

³⁴ Ако се разгледат справките за структурите на отделните звена на ДС, неразделна част от описите на документите във фондовете, ще се види, че независимо от хаотичните промени и структурни размествания, българската емиграция има своето институционално покритие в обособени отдели и сектори на различните управления. Това важи особено за Второ главно управление – контраразузнаването, действащо на територията на България. По отношение на бегълците управлението провеждало превантивна дейност, която най-добре личи от названието на едно от отделенията – „Отделение IV – по издирване на държавни престъпници и **подготовка** към измяна на Родината”. Вж. структурата на ДС в: – *Държавна сигурност. Структура и основни документи. Документален сборник*. С., 2010, Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на българските граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия. По-полезен е електронният вариант на сборника, съдържащ 210 архивни документи срещу 46, публикувани в хартиеното издание. Електронният вариант може да се ползва от сайта на Комисията <http://www.comdos.bg/>

³⁵ Маркус Волф, *Супершпионин*. С., Книгоиздателска къща „Труд” 1998, с. 222. При всичките резерви, които можем да имаме към твърденията на фактическия ръководител на ЩАЗИ, и като не изключваме възможността той да се стреми да разпреди равномерно вината на всички братски служби, Маркус Волф е прав. Още повече, че няколко страници по-надолу споменава за конкретен случай – за несъбудилия се отвлечен от български разузнавач човек, който завършил земния си път в багажника на автомобила поради предозиране на приспивателното. Подробности липсват, тъй като самите германски служби отказали да съдействат на българските си колеги. След като ЩАЗИ-лекарят не можал да помогне за възкръсването на изменника, а Хенрих Милке отказал да приюти трупа на германска територия, вдървената стока отпътувала за България. Маркус Волф, цит. съч., с. 239.

продължи прочистването на архивите³⁶, което неминуемо кореспондира със свалянето на делата от отчет в България. Тогава се прави и пробив в отношението към българската емиграция. Това намерение се вижда в едно решение на Политбюро от 1961 г. „Относно идейно-политическата пропаганда сред българската емиграция в чужбина”. Вярно, става дума само за дейците на Македонските патриотични организации в САЩ и Канада, но за първи път се признава, че хората на Иван Михайлов извършват българска пропаганда.³⁷ Все пак се забелязва и известен напредък – в партиен, а не само в агентурен документ, се споменават и некомунистическите организации на българите в чужбина.³⁸

Започва изпращане на български журналисти сред емиграцията. Между 1965 и 1968 г. в архива на ЦК на БКП и на Славянския комитет са запазени множество документи от обсъждания за подсилване на кадровия потенциал на редакционните колегии на медиите на българите зад граница.³⁹

Друг начин за установяване на контакти със старата българска емиграция са изпращане на емисари под прикритие. Показателна е легендата, под която заминава през 1965 г. за Австралия журналистът Георги Тамбуев, представен като кадър на министерството на външната търговия. Явно изпращащите са били наясно като как се е гледало на социалистическата журналистика. И с право, съдейки дори само от един пасаж от доклад на журналистотърговеца. Пишейки за един от българските свещеници, Тамбуев

---

³⁶ Кристофър Андрю, Василий Митрохин. *КГБ: Архивът на Митрохин. Дейността на КГБ в Европа и Северна Америка*. С., Издателство „Прозорец”, Книгоиздателска къща „Труд”, 2001, с. 17.

³⁷ ЦДА, ф. 1, оп. 6, а.е. 4399, л. 1, 25–38.

³⁸ ЦДА, ф. 1, оп. 33, а.е. 742, л. 1–59.

³⁹ ЦДА, ф. 141, оп. 7, а.е. 18.

отбелязва: „У него се забелязва много силен стремеж да забогатее”. Това умозаключение пратеникът да гради мостове с българската диаспора прави от факта, че извън работата си в черквата, свещеникът отива да работи „в една градинка”. След което бдително и безапелационно отправя съвет – свещеникът да бъде отзован в България.⁴⁰

Размразяването трае кратко – до 1968 г. А за Държавна сигурност – още по-кратко. Три години преди смазването на Пражката пролет органите установяват, че разведряването и амнистиите не водят до нищо добро. През 1966 г. председателят на КДС Ангел Солаков внася в Политбюро докладна записка, в която споменава, че от 1954 до 1965 г. е имало три амнистии за невъзвръщеници. Това, според органите, е неправилно. Защото, завръщайки се тук, те на практика правят антисоциалистическа пропаганда – харчат пари от пенсии, немислими за околните, обличат се с дрехи, ненамираеми по нашите магазини, а някои от тях идват с леките си коли „и преднамерено демонстрират всичко това пред обществото”. Като пример се дава изменникът на родината Георги Младенов Алашки, който „е внесъл при завръщането си 28 700 западно германски марки, нова лека кола „Опел рекорд” и много други [какво влиза в тези „много други” – конкретно автомобили или абстрактно стоки – документът не пояснява]”. Естествено последствие от тази вражеска пропаганда е фактът, че само в с. Оряхово, Хасковско, са разкрити три групи младежи, „които са се подготвили за бягство зад граница с цел да спечелят бързо и лесно много пари и да си купят леки коли.” Дълбоко убедено в горните аргументи на ръководителя на КДС, Политбюро взима решение да не се провеждат мероприятия за

---

⁴⁰ ЦДА, ф. 141, оп. 7, а.е. 18, л. 12–43.

връщане на изменници в страната. Облечено е в документ: „За пресичане възможностите на капиталистическото разузнаване да провежда подривна дейност срещу НРБ чрез вражеската емиграция”, където под т. 1. е записано: „КДС, МВР и други органи и организации да не провеждат мероприятия за връщане на изменници на родината в нашата страна“⁴¹.

За радост на Държавна сигурност настъпва 1968 г. Тяхната проникателност е доказана и ръцете им са силно развързани. След събитията в Чехословакия, от 70-те години се отбелязва нов ръст в активността срещу емиграцията. Самата емиграция след 1968 г. не е същата. Последните илюзии за социализма с човешко лице се изпаряват и към противниковия лагер преминават хора като Асен Игнатов, Георги Марков, Димитър Бочев, Владимир Костов. Ако използваме клишетата на режима – „тежката артилерия на идеологическата диверсия”.

И четиримата, а не са само те, са хора на перото и словото. Съвсем естествено е да постъпят на работа в т.нар. вражески радиостанции, което пък издига качеството на радиопредаванията.⁴² Ненапразно непосредствено подир бягството на автора на спряната пиеса „Комунисти” – на 8 юни 1972 г. се появява сигнална записка от „Групата за борба срещу буржоазната идеология и ревизионизма” до секретаря на ЦК на БКП В. Коцев, относно антикомунистическата и антибългарската пропагандна дейност на писателя-невъзвръщенец Г. Марков. „Считаме за целесъобразно

---

⁴¹ Решението и съпътстващите го документи в ЦДА, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 359, л. 1–11. Решение “Б” № 15/27.12.1966 г. на Политбюро на ЦК на БКП. Цитираната точка е на л. 2.

⁴² Трябва естествено да се признае високият професионализъм на новопостъпилите журналисти. Но успехите им се дължат и на факта, че те познават обстановката и манталитета на хората в България много по-добре от дотогавашните радиоработници-емигранти. Никой не може да се усъмни във високата култура на един Асен Мандиков, Христо Огнянов или Иван Войнов, да речем. Но, напуснали България преди повече от четвърт век, те, дори само с вехтата си лексика, правят посланията си доста далечни за слушателите.

ръководството на отдел “Изкуство и култура” на ЦК на БКП да проведе срочно проучване на пропагандните материали на Г. Марков, предавани по радиостанция “Дойче веле” и др. и на тази основа да предложи мерки за неговото разобличаване и за неутрализиране на резултатите от пропагандната му дейност”, сигнализируют със записката донос членовете на групата.⁴³

Тази гражданска (доколкото ЦК на БКП може да се смята гражданска институция) инициатива едва ли е необходима за стягане редиците на униформените им събратя. Една от основните цели, която българското разузнаване да си поставя, е проникването и обезвреждането (морално, а понякога и физически) на радиостанциите като цяло и на журналистите им в частност.⁴⁴ Тази активност може да се проследи от нормативните документи, регламентиращи дейността ѝ. От 1973 г. тя се води по „Положение за работата на Разузнавателното управление при Министерство на вътрешните работи“. В документа е записано, че разузнаването „планира, подготвя и извършва на територията на капиталистическите и развиващите се страни остри агентурно-оперативни мероприятия“⁴⁵, на прост език казано – убийства и отвличания.

Отчита се обаче изоставане в идеологическата надпревара, особено след съвещанието в Хелзинки и прословутата „Трета кошница“, отнасяща се до свободата на словото и силно тревожеща родните блюстители на морално-политическата чистота. Така по доклад на министъра на вътрешните работи Димитър Стоянов,

---

⁴³ ЦДА, ф. 1, оп. 40, а.е. 435.

⁴⁴ Виж по въпроса главите: „Опити за внедряване на агенти в „Бърлогата“ (Радио Би Би Си)“ и „Проникване в „Латерна“ (Радиостанция „Свободна Европа“ в книгата на Христо Христов, *Двойният живот на агент „Ликадили“*. С., 2008, с. 84–99. Материалът за радио „Свободна Европа“ се намира и в сайта „Държавна сигурност“, поддържан от Христо Христов - <http://desebg.com/2011-01-12-14-11-34/472-2011-11-12-12-52-42>

⁴⁵ ЦДА, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 427, л. 6.

резолиран от Велко Палин и Мирчо Спасов, Политбюро излиза с решение за „ограничаване и обезвредяване” на българската емиграция, смятана за основен противник в кръстоносния поход срещу империализма.⁴⁶

В документа, отчитайки новите условия, в които държавата е попаднала вследствие на „размразяването”, наложено от акта на Хелзинки, е взето решение не само за активизиране на работата по „политическото, идейното и организационното разлагане” на вражеската емиграция, но и за вземане на ефикасни мерки по „пресичане на каналите, по които тя получава попълнения, свеждане до минимум бягствата зад граница и невъзвращенствата на български граждани.”⁴⁷

С две думи, работата ще върви в посока на разложение и компрометиране на ангажираната в престъпна дейност българска емиграция и оказване на положително влияние на неучастващата в престъпна дейност такава. Разложението понякога стига до физическо ликвидиране – не напразно през 70-те години в редовете на емиграцията са отчетени най-много политически убийства: изчезналият инж. Съйко Средногорски, убитата Веселина Стойнова, Георги Марков, отвличането и убийството на Борис Арсов, опитите за убийство на Владимир Костов, опитът за отвличане на Димитър Инкьов и мн. др.⁴⁸

---

⁴⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 64, а.е. 504. Решение “Б” № 17 на Политбюро на ЦК на БКП за “Усъвършенстване работата за ограничаване и обезвредяване дейността на българската вражеска емиграция и за подобряване на подбора и подготовката на българските граждани, заминаващи зад граница”, 27 юни 1977 г.

⁴⁷ Пак там, л. 2.

⁴⁸ Вж. по въпроса: Христо Христов, *Държавна сигурност срещу българската емиграция*. С., ИК „Иван Вазов”, 2000; същия, *Убийте Скитник*. С., Издателство „Сиела”, 2005; същия, *Двойният живот на агент „Пикадили*“. С., издателство „Икономедиа”, 2008; Алексения Димитрова, *Отдел за убийства. Тайната история на секретна Служба 7, създадена през 1963 г.* С., Издателство „168 часа ЕООД”, 2010.

И все пак на вражеската емиграция вече се гледа малко по-спокойно или поне диференцирано. И това личи от документите на институциите, призвани да провеждат „меката политика” към емиграцията. Разбира се, продължава класирането на „свои” и „чужди”. Под „свои” (към които държавата по-активно се обръща от началото на 60-те години на ХХ в.) се разбира предимно икономическите емиграция, докато в другата графа попадат членовете на изгнаническите политически организации. Показателно за диференцирания подход е отношението към академическото дружество „Д-р Петър Берон”, към което, независимо че стои на антикомунистически позиции, „Славянският комитет е готов да оказва съдействие в определени рамки на неговата дейност.”⁴⁹ За промяната в отношението говори фактът, че в дружеството участват най-активно служителите от българската секция на Радио „Свободна Европа”, които групово са причислени към полу-лоялната емиграция, а поотделно са поставени в списъците на злостните врагове. В периода след 70-те години официалните и явни институции все по-активно се включват в работата с българската емиграция. Забелязва се опит да се вникне в проблемите на задграничните българи, както и някакъв опит за стратегия, който проличава в насоките за дейността на Славянския комитет за 1974/1975 г., където освен разясняване политиката на БКП и други задължителни трафарети, се предвижда работа с емиграцията с цел „решително противопоставяне срещу опитите на реакционните сили да използват част от емиграцията за целите на тяхната идеологическа диверсия срещу нашата страна.” Дешифрирано това ще рече да ги разделят, за да ги владеят. Както и „установяване във възможно най-близко време контакти във

---

⁴⁹ ЦДА, ф. 1, оп. 40. а.е. 435, л. 2.

второто и третото поколение българска емиграция”, правилно отчитайки, че първото поколение е изгубено безвъзвратно. Адресатът – второ-трето поколение – се среща на десетина места в текста. Сецат се да използват църквата за неделни училища за изучаване на български – пак насочено към емигрантските деца и внуци. Предвижда се и създаване на комисия за работа сред интелигенцията на нашата емиграция, и по-специално сред хората, „които биха могли да бъдат полезни за нашата кауза, ако се спечелят на наша страна.⁵⁰

Продължение на работата в тази посока е изготвената през 1980 г. „Дългосрочна програма за работа с българските колонии в несоциалистическите страни за периода 1981–1990 г.” Вътре влиза детайлно разработената политика към 13 държави – Австрия, Австралия, Англия, Аржентина, Белгия, Италия, Канада, САЩ, Турция, ФРГ, Франция, Швейцария и Швеция. Прави впечатление изброяването и на „Български антикомунистически организации”, които, макар и омаловажавани (например твърди се, че в Българската социалдемократическа партия и Съюза на българите в Австрия членуват общо около 20 души), все пак за първи път стават обект на официална и цивилна доктрина. Да не говорим, че дружеството „Д-р Петър Берон“ във ФРГ не е поставено сред антикомунистическите, макар да е споменато, че по насока е антикомунистическо, но в изданията му липсват груби антибългарски нападки.⁵¹

Към „меките мерки” към емиграцията трябва да се причислят и контактите с нея чрез Българската православна църква. Кооптирането на духовните институции не представлява особена

---

⁵⁰ ЦДА, ф. 141, оп. 10, а.е. 44, л. 82, 86, 87.

⁵¹ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 32.

трудност, дори и структурно, защото както и преди църквата остава в подчинение на държавата. Опити за въздействие върху емиграцията от страна на изпратените от България свещеници и чрез контакти с емигрантските ни черкви (особено в Америка и Австралия) са представени детайлно в книгата на Момчил Методиев, като главата, посветена на проблема, е красноречиво и точно онасловена: „Неефикасна, деструктивна и късогледа политика”.⁵²

Този период на, бих го нарекъл „последното размразяване”, се дължи и на мероприятията за тържествено ознаменуване на 1300-годишнината на българската държава, санкционирани с редица решения на Секретариата на ЦК на БКП и на Политбюро от 1078 г. насетне.⁵³

Малък, но показателен като посока ход в страни от досегашните партийни коловози е разрешението да бъде установена връзка с български интелектуалци-емигранти, за което е дадена индулгенция за контакти по линия на Държавна сигурност.⁵⁴ Тогава се стопля и отношението към Петър Увалиев. Мащабните промени са посочени в решението на Секретариата на ЦК на БКП от 29 май 1981 г. „За работа с българската емиграция в чужбина”. В него се предвижда учредяването на Държавна комисия за работата с българската колония в несоциалистическите страни, промени в името и усъвършенстване на структурата на Славянския комитет, а на МВНР е препоръчано „да вземе допълнителни мерки за

---

⁵² Момчил Методиев, *Между вярата и комунизма. Българската православна църква и комунистическата държава (1944–1986 г.)*. С., Издателство „Сиела”, 2010, с. 399–509. За българската църква в Северна Америка вж. и: Иван Гаджев, *Историята на българската емиграция в Северна Америка*. Т. 2, с. 639–728.

⁵³ Вж. по въпроса Иван Еленков. *Културният фронт. Българската култура през епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания, институционални режими*. С., Издателство „Сиела”, 2008, с. 357–411.

⁵⁴ Димитър Иванов, *Шести отдел*. С., Книгоиздателска къща „Труд”, 2004, с. 154.

подготовка на висококвалифицирани кадри за работа с българската емиграция в несоциалистическите страни и за подобряване дейността на всички органи от своята система, които работят в тази област.”⁵⁵

Документът е утвърден от Политбюро с протокол от 7 юли 1980 г. Показателен е фактът, че инициативното писмо е написано от министъра на външните, а не на вътрешните работи. Както и твърдението, че българските емигранти по света възлизат на около 300 000 души, а от незаконно напусналите страната след 1944 г. 11 000 българи, само около 600 развиват „активна вражеска дейност”⁵⁶ – знаменателно признание, предвид факта, че до този момент дори само помислили за напускане на народната република бяха „раирани”, със съд или без.

Предписанията на Политбюро са в духа на цитираното решение на Секретариата на ЦК от 29 май, а именно – в Канада, Аржентина и Австралия да бъдат изпратени „хора със специална подготовка за работа с българската колония”, към Българската академия на науките да се създаде звено, което да разработва проблемите на българската диаспора⁵⁷, на Светия синод е препоръчано да вземе срочни мерки за „подобряване на свещеническия състав” на църквите зад граница. Следвайки препоръките, скоро Славянският комитет патриотично се преименува на Комитет за българите в чужбина. Хората, сред които ще развива своята дейност, са „българи, изселили се от пределите

---

⁵⁵ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 59, л. 1–2. Интересно е, че 37 години след идването си на власт, комунистите започват да подготвят нови кадри. Но дири и да успеят с обучението, новите кадри обаче ще трябва да работят със старите кадри. Показателен е фактът, че в новозамислената Държавната комисия за работа с българските колонии зад граница, наред с културните институции, участва и представител на Министерство на отбраната.

⁵⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 2433, л. 39.

⁵⁷ Това е скоро създаденият Център за демографски изследвания към президиума на БАН, публикувал, вярно, за служебно ползване, две брошури за българите в Австралия и Аржентина.

на днешна България, лица, които се чувстват българи, макар родните им селища да се намират извън границите на България, лица, които имат отчасти български произход, както и хора от небългарски произход, но живели – те или родителите им – дълги години в България и обикнали тази страна като своя родина.”⁵⁸

Като всички не особено лоши неща при комунизма, и тази политика трае кратко. Смъртта на Людмила Живкова, възпираща поради роднинския си статус съпротивата на ортодоксалните стари кадри, а най-вече икономическият крах на държавата и последвалата авантюра „възродителен процес”, довеждат до логична смяна на курса. Промяна се открива дори в лексиката на гражданските институции. В плана на Комитета за българите в чужбина за 1984 г. се срещат фрази като „ядрена заплаха за световния мир”, „засилване на вражеската пропаганда както с национален, така и със социалистически прицел”⁵⁹ и други, позабравени през предходните няколко години. За лексиката на органите няма да говорим – там промени няма. Но през втората половина на 80-те години, освен репресиите вътре и извън страната, Държавна сигурност има и друга задача – изнасяне на капитали и подготовка за посрещане на контролираната от комунистическата партия пазарна икономика. Особено в края на режима хватката по напускането някак се разхлабва. Така например в средата на април 1989 г. Министерският съвет приема законопроекти за изменение и допълнение на Закона за българското гражданство, на Закона за задграничните паспорти, на Наказателния кодекс и законопроект за амнистия, подлежащи на одобрение от 10-ата сесия на Народното събрание на 9 май 1989 г. Законът за паспортите и гражданството е

---

⁵⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 66, а.е. 2433, л. 28–33.

⁵⁹ ЦДА, ф. 141, оп. 11, а.е. 62, л. 68.

приет на 10 май.⁶⁰ Пътуването е донякъде свободно. Защото вече е в интерес на режима или по-точно на неговата невъзможност да се справя с проблемите. Или както беше казал Адам Михник: „Това не е социализъм с човешко лице. Това е комунизъм с избити зъби”. Или поне зъби, изпадали от старост.

Успешна ли беше политиката на държавата срещу българската емиграция при неистовата активност на комунистическите институции⁶¹? Ако използваме един обичан от социолозите израз – по-скоро да. Поне в психологичен план. Параноята, която тресе българските изгнаници, виждащи агенти дори в декоративните рибки в аквариума, парализира дейността им. Въпреки че медицинският термин едва ли тук е употребен намясто. Това тяхното не бе параноя: те действително бяха преследвани.

Според мен държавата успя и в това да изкриви представата, дори подсъзнателната представа на хората в България за т.нар. „вражеска емиграция“. За това до каква степен пропагандата влиза в главите дори на мислещи хора говори следният случай: В началото на 1989 г. се забелязват първите симптоми на разделение сред членовете на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството. Различия в тактиката: масовизиране или оставане в тесен кръг – нещо като дискуссионен, елитарен кръг, както и

---

⁶⁰ Димитър Луджев, *Революцията в България 1989–1991. Книга 1. С.*, Издателство „Иван Богоров“, 2008, с. 104–105, 116.

⁶¹ При работата ми с архивите на МВР, без тези на разузнаването, открих над 2500 архивни единици, отнасящи се пряко за работата срещу емиграцията. Статистика за документите на Първо главно управление не може да бъде направена, той като освен унищожени, доста от документите и досега се намират (вероятно по напълно основателни причини) в архива на Националната разузнавателна служба. Но за мащаба можем да съдим по описите на т.нар. литературни дела, където от близо 7000 единици над 300 се отнасят до емиграцията. Тези, на които процента на „емиграционните“ дела спрямо общия брой им се вижда малък, трябва да имат предвид, че почти всяка десета архивна единица носи название от рода на: „Завод за дросели - гр. Вършец“, „Хлебозавод „Димитър Желязков“ - Ямбол, „Полигон за борба с градушките, Пловдив“, „Завод за велпапе и амбалаж, Луковит“, „АПК Тракийско поле Пазарджик“, „Бирен комбинат Горубляне“, „Свинзавод в с. Маноле“, „Завод за сол и разсол – Варна“ и мн. др. За сведение – предадените в Комисията за досиетата описи на литературни дела, съдържат документи, създадени след първото размразяване от 60-те години на ХХ в., когато режимът става ако не либерален, то поне не патологично подозрителен.

спрямо отношението към Независимото дружество за защита на правата на човека в България под ръководството на Илия Минев, с членове, изгонени от държавата като Едуард Генов, Петър Манолов и др., наречено от проф. Николай Василев “фашистка организация”. Затова в средата на март не е разпространена декларация в защита на дружеството – против са въпросният Николай Василев и Невена Стефанова. По същите съображения мнозинството от ръководството на Клуба отхвърля предложението за съвместни действия, направено от Едуард Генов, Петър Бояджиев и други емигранти, като свързани със задгранични политически организации.⁶²

Маньовър, ще кажат днес някои, използвайки късната тодорживкова лексика. Не вярвам да е било само маньовър...

---

⁶² *Димитър Луджев*. Цит. съч., с. 98–99.